ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԵԱՆ ԹԱՓԱՆՑԻԿ ԿԷՍՕՐԸ ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏԻ ՄԷՋ. ԵՐԲ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԱՅ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ ԿԸ ՓՆՏՌԷԻՆ ՍՓԻՒՌՔԻ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՁԵՒԸ

Ժիրայր Շուշանեան

> *Երեւակայական առցանց զրոյց-հանդիպում՝ բեմադրուած 2023 թուականի Սեպտեմբերի կիսուն՝ պաշարուած Ստեփանակերտէն վարուող ուղիղ տեսակապով, ռազմական յարձակումէն եւ Արցախի բնակչութեան բռնի տեղահանումէն ու տարհանումէն ընդամէնը երեք օր առաջ, ուր աշխարհի տարբեր երկիրներէ առցանց միացած գիտնականներ կը քննեն «Հայկական Սփիւռքագիտութիւն. Ինչո՞ւ Պէտք Է Նոր Մօտեցում Հայ Սփիւռքի Ուսումնասիրութեան Համար» աշխատասիրութիւնը։*

ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ.— Այս գրութիւնը երեւակայութեան մէջ վերակենդանացած գիտական տեսաժողով մըն է, որու դէպքերը կը ծաւալին 2023 թուականի Սեպտեմբերի 16-ին՝ Լաչինի միջանցքի իննամսեայ լրիւ շրջափակումի պայմաններուն մէջ, 2023 թուականի Սեպտեմբերի 19-ի ռազմական յարձակումէն, Ստեփանակերտի հրթիռակոծութիւններէն եւ բնակչութեան համատարած տարհանումէն ու բռնի տեղահանումէն (Սեպտեմբերի 24–30) ընդամէնը երեք օր առաջ։ Աշնանային մեղմ, թափանցիկ արեւը կը լեցնէ Ստեփանակերտի Վարանդայի Ազատ Համալսարանի բարձր, կամարաձեւ պատուհանները, ուր բակի հին սոսիներու դեղնող տերեւները կամացուկ կ’օրօրուին լեռնային զով քամիէն։ Դահլիճին մէջ տիրող խաղաղութիւնը, սակայն, խաբուսիկ է. դուրսէն հազիւ լսելի կը բզզայ դպրոցական բակի փոքր ելեկտրական գեներատորը՝ ապահովելով համացանցային փխրուն կապը, իսկ պաշարուած քաղաքին վրայ կախուած է անորոշութեան ծանր լռութիւն մը։

Երկար, ընկուզենիի փայտէ սեղանին գլուխը նստած է հանդիպումը վարող Վարանդայի Ազատ Համալսարանի փրոֆեսոր Անահիտ Բալայեանը՝ տաք բուսական թէյի բաժակը ձեռքին, հայեացքին մէջ՝ պաշարուած քաղաքի տագնապն ու անկոտրում հպարտութիւնը։ Անոր առջեւ դրուած է նոր տպուած աշխատասիրութիւն մը՝ «Հայկական Սփիւռքագիտութիւն. Ինչո՞ւ Պէտք Է Նոր Մօտեցում Հայ Սփիւռքի Ուսումնասիրութեան Համար» խորագրով, որու լուսանցքները արդէն խիտ կերպով ընդգծուած են տարբեր գոյնի մատիտներով։ Քանի որ շրջափակումը անհնարին դարձուցած է Արցախ մուտք գործելը, աշխարհի տարբեր անկիւններէն

գիտնականները սենեակի պատին ամրացուած մեծ տեսապաստառին վրայ միացած են ուղիղ առցանց կապով՝ ճեղքելով պաշարման օղակը։

Պաստառի առաջին պատուհանէն կ’երեւի Պէյրութի Միջերկրականեան Հայագիտական Ակադեմիայի փրոֆեսոր Վահէ Քէշիշեանը՝ իր մեղմ, երաժշտական արեւմտահայերէնով եւ Լիբանանի շարունակուող տնտեսական փլուզման ու նաւահանգիստի ահաւոր պայթիւնէն մսացած չսպիացած ցաւը դեռ աչքերուն մէջ։ Անոր կողքի պատուհաններուն մէջ են Փարիզի Սեն-Ժերմէնի Ընկերային Գիտութիւններու Համալսարանի եւ Ատլանտեան Անդրազգային Հետազօտական Կեդրոնի դասախօս Արմինէ Սարգսեան-Քլերը՝ եւրոպական բանավիճային կենդանի շարժուձեւով ու սուր դիտարկումներով, Լոս Անճելըսի Խաղաղովկիանոսեան Հայագիտական Համալսարանի փրոֆեսոր Տիգրան Մինասեանը՝ Քալիֆորնիոյ վաղ առաւօտեան լոյսին տակ, Երեւանի Արարատեան Գիտական Համալսարանի երիտասարդ ընկերաբան Նարեկ Յովհաննիսեանը, Գահիրէի Նեղոսեան Միջազգային Համալսարանի Արեւելագիտական Հիմնարկի հետազօտող Սոնա Թաշճեանը եւ Մոսկուայի Հիւսիսային Եւրասիոյ Մարդաբանական Գիտահետազօտական Կեդրոնի գիտաշխատող Լեւոն Աւետիսեանը, որու սենեակին ետին կ’երեւին հին ռուսական եւ հայկական գիրքերով լեցուն դարակները։

Թէեւ բաժնուած սահմաններով ու փակ ճանապարհներով, սենեակին եւ պաստառին միջեւ հաստատուած մթնոլորտը սովորական գիտաժողովի պաշտօնականութենէն շատ հեռու է։ Բոլորն ալ կը զգան, որ իրենց խօսքերը ժամանակի սուր եզրին վրայ կը հնչեն։ Սեղանին ծայրը դրուած հին պղնձեայ սկուտեղին վրայ կը շողան արցախեան հասուն նուռերը, իսկ բաց պատուհանէն ներս թափանցող աշնանային մեղմ քամին թեթեւակի կը շրշեցնէ աշխատասիրութեան էջերը՝ կարծես ինքն ալ մասնակցելով այս անսովոր մտախորհուրդին։ Ոչ ոք կը շտապէ կանոնակարգային ելոյթներ ունենալ. զրոյցը կը հոսի ազատ, կենդանի, երբեմն՝ բուռն ու հակասական, երբեմն ալ՝ խորունկ յուզական լռութիւններով ընդմիջուած։

Առանց Պետութեան՝ Պետութիւն. Նոր Գիտութեան Ծնունդը Թէ՞ Ակադեմական Մեկուսացում

Անահիտ Բալայեան մատներով մեղմօրէն կը հպի աշխատասիրութեան կազմին եւ հայեացքը կը սահեցնէ տեսապաստառին երեւցող գործընկերներուն վրայ՝ բանալով զրոյցը ջերմ, բայց մտահոգ ձայնով. «Երբ այսօր առաւօտեան Ստեփանակերտի փողոցներով կու գայի համալսարան, կը մտածէի՝ ի՞նչ իմաստ ունի խօսիլ տեսական սփիւռքագիտութեան մասին, երբ իննամսեայ շրջափակումը խեղդած է մեր առօրեան,

դուք չէք կրնար ֆիզիքապէս հոս ըլլալ, եւ մեր սահմաններուն վրայ նոր պատերազմի ու տեղահանութեան շունչը կը զգացուի։ Բայց այս աշխատասիրութիւնը կարդալով եւ ձեզ այս պաստառին վրայ տեսնելով՝ կը հասկնաս, որ խօսքը մեր հաւաքական գոյատեւման մեքենային մասին է։ Հոս առաջարկուած է Սփիւռքը դիտել ոչ թէ որպէս հայրենիքէն պոկուած ժամանակաւոր բեկոր, այլ որպէս ինքնաբաւ, բազմակեդրոն համաշխարհային համակարգ, ուր Լոս Անճելըսը, Պէյրութը, Փարիզն ու Ռոստովը կը գործեն որպէս անկախ հանգոյցներ՝ առանց մէկ ղեկավար կեդրոնի։ Արդեօք դասական ընկերաբանութիւնը իսկապէ՞ս անզօր է մեզ հասկնալու, եւ նոր գիտաճիւղ ստեղծելով՝ մենք մեզ չե՞նք փակեր աշխարհէն»։

Երեւանի իր աշխատասենեակէն Նարեկ Յովհաննիսեանը անմիջապէս կ’արձագանգէ՝ թեքուելով դէպի տեսախցիկը եւ բանալով իր ընդգծումներով լեցուն տետրակը. «Անահի՛տ, դասական ընկերաբանութիւնը կառուցուած է «պետութիւն-ազգ» կաղապարին վրայ։ Անոր համար գաղթականը մարդ մըն է, որ կ’երթայ ուրիշ երկիր, կ’աշխատի եւ երեք սերունդ ետք կը ձուլուի։ Բայց նայեցէ՛ք հայկական աշխարհին. աւելի քան տասը միլիոն հայերու մեծամասնութիւնը՝ շուրջ եօթը-ութ միլիոն մարդ, կ’ապրի Հայաստանի սահմաններէն դուրս, եւ հարիւր տարի ետք ալ տակաւին կազմակերպուած է աւելի քան հարիւր երկիրներու մէջ՝ առանց ոստիկանութեան, առանց բանակի եւ առանց հարկահաւաքի։ Աշխատասիրութիւնը շատ դիպուկ կը յենի «Անպետութիւն Ուժ» (Stateless Power) եւ «Անդրազգ» (Transnation) գաղափարներուն վրայ՝ ընդլայնելով Պենետիքթ Անտերսընի «երեւակայական համայնքներու» (imagined communities) տեսութիւնը. 1915-ի Ցեղասպանութեան ճնաասուածքը սոսկ անցեալի ցաւ չէ, այլ գործող շարժիչ, որ ստեղծած է փոխարինող պետականութիւն մը՝ եկեղեցիներով, դպրոցներով, կուսակցութիւններով եւ ՀԲԸՄ-ի նման հսկաներով։ Դասական միգրացիոն տեսութիւնները պարզապէս գործիք չունին այս երեւոյթը չափելու համար»։

Նարեկը պահ մը կը դադրի, կը նայի պաստառի հարեւան պատուհանին մէջ երեւցող Արմինէին եւ կ’աւելցնէ. «Աւելին՝ աշխատասիրութիւնը շատ ճիշդ կը մատնանշէ հին սոցիոլոգիայի չորս կոյր կէտերը. նախ՝ որ ամէն ինչ կը չափէ պետական սահմաններու ներսը, երկրորդ՝ որ կը կարծէ, թէ ձուլումը ուղիղ եւ անխուսափելի գիծ է, երրորդ՝ որ պատմական ցեղասպանական ճնաասուածքը կը համարէ հեռաւոր ծանօթագրութիւն՝ չտեսնելով անոր կազմակերպական ուժը, եւ չորրորդ՝ որ աշխարհը կը բաժնէ միայն «Արեւմուտք եւ ոչ-Արեւմուտք» պարզունակ բեւեռներու՝ անտեսելով Մերձաւոր Արեւելքի կայսերական ու համայնքային բարդ ժառանգութիւնը»։

Փարիզէն միացած Արմինէ Սարգսեան-Քլեր գլուխը կը շարժէ թեթեւ ժպիտով, բայց ձայնին մէջ կայ եւրոպական ակադեմական խստապահանջութիւնը։ Ան կը վերցնէ սուրճի բաժակը եւ կը միջամտէ. «Նարե՛կ, այդ բոլորը ճիշդ է, բայց ես պէտք է զգուշացնեմ ֆրանսական եւ համաեւրոպական համալսարանական դպրոցին անունով։ Աշխատասիրութիւնը ինքն ալ կը խոստովանի «ակադեմական մեկուսացման» վտանգը, սակայն իր առաջարկած ծրագիրը ճիշդ այդ փակ պղպջակին կը տանի։ Եթէ մենք հայկական սփիւռքը անջատենք ընդհանուր ընկերաբանութենէն, եթէ զայն չհամեմատենք Արճուն Ափատուրայի «էթնո-բնապատկերներու» (ethnoscapes) եւ անդրազգային հոսքերու տեսութեան, ինչպէս նաեւ հրէական, յունական, պաղեստինեան կամ չինական փորձառութիւններուն հետ, մենք պիտի ստեղծենք միայն մեզի համար հասկնալի գիտութիւն մը։ Փարիզի կամ Լոնտոնի մէջ գիտութիւնը կ’առաջադիմէ համեմատութեամբ. եւրոպական եւ ամերիկեան սեմինարները յաջողեցան անոր համար, որ տեսական մօտեցումները միացուցին աշխարհագրական մեթոտներուն՝ համաշխարհային գիտութեան մէջ, ոչ թէ անկէ դուրս։ Եթէ մենք կառուցենք հայկական բացառիկութեան մեկուսացած կղզի մը, ո՞վ պիտի կարդայ մեր գործերը մեզմէ զատ»։

Պէյրութէն Վահէ Քէշիշեանը կը շտկէ ակնոցները, կը նայի Արմինէի պատկերին հայրական ջերմութեամբ, բայց խօսքը կը հնչէ հաստատուն. «Արմինէ՛, թուղթին վրայ համեմատութիւնը գեղեցիկ է, բայց երբ դուն կ’ապրիս Պէյրութի մէջ, ուր հայկական թաղամասը հարիւր տարի շարունակ եղած է ինքնավար քաղաքակրթական կղզի մը՝ իր օրաթերթերով, վարժարաններով ու ակումբներով, դուն կը տեսնես, որ արեւմտեան ընդհանուր սոցիոլոգիան կը հարթեցնէ մեր ամենախոր ցաւերը։ Արեւմտեան դասագիրքերը չեն կրնար բացատրել, թէ ինչո՛ւ արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը երբեմն երկու տարբեր հոգեբանութիւններ կը կրեն, կամ ինչպէ՛ս կ’ապրի ազգը Էջմիածնի եւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւններու երկփեղկուածութեան պայմաններուն մէջ։ Երբ չկայ աշխարհագրական հայրենիք, լեզուն ու գրականութիւնը կը դառնան փոխարինող հող, եւ առանց առանձին գիտաճիւղի՝ այդ գոյաբանական ճգնաժամը պիտի մսայ լուսանցքային ծանօթագրութիւն ուրիշներու գիրքերուն մէջ»։

Նարեկ Յովհաննիսեանը կը լրացնէ Վահէի միտքը՝ մատնացոյց ընելով դասական հայագիտութեան սահմանափակումները. «Միւս կողմէ, Վահէ՛, մենք պէտք է խոստովանինք, որ հին դպրոցի դասական հայագիտութիւնն ալ կը տառապի հայրենակեդրոն կարճատեսութենէ։ Անիկա Սփիւռքը կը դիտէ միայն իբրեւ հնագիտական թանգարան մը, որ պարտաւոր է սառեցնել հին աւանդութիւնները։ Մինչդեռ սփիւռքահայ համայնքները կենդանի, փոփոխուող ընկերութիւններ են,

որոնք կը ստեղծեն նոր մշակոյթ, նոր տնտեսական ու քաղաքական ցանցեր։ Ահա թէ ինչո՛ւ այս աշխատասիրութիւնը կը կանգնի ճիշդ երկու ծայրահեղութիւններու մէջտեղը՝ դասական հայագիտութեան եւ ընդհանուր սոցիոլոգիայի խաչմերուկին»։

Այդ պահուն Մոսկուայէն միացած Լեւոն Աւետիսեանի ձայնը կը հնչէ բարձրախօսէն. «Բարեւ ձեզ, սիրելիներ, պաշարուած Ստեփանակերտէն մեզի հետ կապ հաստատած Անահիտին եւ աշխարհի տարբեր ծայրերէն միացած բոլոր գործընկերներուս։ Ես կ’ուզեմ պաշտպանել Վահէի եւ Նարեկի միտքը՝ Ռուսաստանի իրականութենէն մեկնելով։ Աշխատասիրութիւնը շատ ճիշդ կը զանազանէ հայկական գաղթի չորս պատմական ալիքները՝ նախա-1915 վաճառականներէն ու 1915-ի վերապրողներէն մինչեւ 20-րդ դարու վերջին Մերձաւոր Արեւելքի փախստականները եւ 1991-ի ԽՍՀՄ փլուզումէն ետք ձեւաւորուած հոսքը։ Ռուսաստանի մէջ՝ Մոսկուայի, Ռոստովի կամ Կրասնոդարի մէջ ապրող աւելի քան երկու միլիոն հայերը խորհրդային աշխարհիկ կրթութիւն ստացած, արեւելահայախօս կամ ռուսախօս համայնքներ են։ Անոնց հոգեբանութիւնն ու կազմակերպական ձեւերը արմատապէս կը տարբերին Պէյրութի կամ Գահիրէի դասական սփիւռքէն։ Առանց «Հայկական Սփիւռքագիտութեան» միասնական տեսական կամուրջին՝ մենք նոյնիսկ գիտական ընդհանուր լեզու չունինք մեր ժողովուրդի այս երկու հսկայ թեւերը իրարու հետ համեմատելու համար»։

Արմինէ Սարգսեան-Քլեր մատիտը կը դնէ թերթիկին վրայ եւ կ’արձագանգէ աւելի մեղմացած տոնով. «Այդ հարցին մէջ ձեզի հետ կը համաձայնիմ։ Աշխատասիրութիւնը շատ յաջող կը դասակարգէ նաեւ համայնքներու երեք տիպերը՝ կամաւոր (առեւտրական կամ աշխատանքային), հարկադրական (ցեղասպանութենէ եւ պատերազմէ ծնած) եւ խառն համայնքներ՝ Լոս Անճելըսի, Փարիզի կամ Պուէնոս Այրէսի պէս, ուր հին ալիքները կը միախառնուին նորերուն։ Եթէ սփիւռքագիտութիւնը մեզի տայ միասնական բառապաշար ու չափանիշներ՝ այս բազմաշերտ իրականութիւնը նոյն գիտական լեզուով քննելու համար, միաժամանակ բաց պահելով դռները դէպի միջազգային համեմատական գիտութիւն, ատիկա արդէն մեծ նուաճում կ’ըլլայ»։

Պատմութեան Ակունքները՝ Վենետիկի Վանականներէն Մինչեւ Քսանմէկերորդ Դարու Ալկորիթմները

Արմինէ Սարգսեան-Քլեր թերթելով աշխատասիրութեան եօթներորդ բաժինը՝ կանգ կ’առնէ տարածաշրջանային ներդրումներու պատմական քարտէզին վրայ. «Ինծի յատկապէս հաճելի էր տեսնել, որ աշխատասիրութիւնը չի սկսիր զէրոյէն, այլ կը կառուցէ շարունակականութեան կամուրջ մը։ Անիկա կը ցուցադրէ, թէ ինչպէ՛ս

Վենետիկի եւ Վիեննայի Մխիթարեան միաբանները դարեր առաջ դրին արխիւագրման եւ բանասիրութեան ոսկեայ չափանիշները, ինչպէ՛ս 1915-էն ետք Փարիզի հայ մտաւորականութիւնը առաջին անգամ կիրառեց եւրոպական ընկերաբանական վերլուծութիւնը գաղթականներու յարմարման ուսումնասիրութեան մէջ, ինչպէ՛ս Պէյրութը դարձաւ ազգային ինքնակազմակերպման կենդանի լաբորատորիա, Եգիպտոսը տուաւ համաշխարհային բարեգործական ցանցերու կառուցուածքային բանաձեւը, իսկ ամերիկահայութիւնը ապահովեց ակադեմական անվտանգութիւնը՝ համալսարանական մշտական ամպիոններ հիմնելով»։

Վահէ Քէշիշեանը հաճոյքով կ’աւելցնէ Պէյրութի եւ Գահիրէի մամուլի դերակատարութիւնը. «Եւ տեսէ՛ք, Արմինէ, թէ աշխատասիրութիւնը ինչպէ՛ս կը գնահատէ մեր աւանդական մամուլը՝ Գահիրէի ու Պէյրութի օրաթերթերն ու գրական հանդէսները։ Այդ թերթերու էջերուն մէջ դեռ 19-րդ դարու վերջէն կը քննարկուէին ձուլման դէմ պայքարի, լեզուի պահպանման եւ հայրենիք-սփիւռք կապի հարցերը։ Այդ հսկայական տպագիր ժառանգութիւնը այսօրուան սփիւռքագիտութեան առաջնային հումքն է»։

Լոս Անճելըսի պատուհանէն Տիգրան Մինասեանը գլխով կը հաստատէ՝ աւելցնելով ժամանակակից մեթոտաբանական շեշտադրումը. «Այո՛, եւ այդ պատմական հիմքին վրայ աշխատասիրութիւնը կ’առաջարկէ չորս նոր գիտական գործիք՝ բազմակեդրոն դաշտային հետազօտութիւններ՝ միաժամանակ Կլենտէյլի, Մարսէյլի, Գահիրէի, Պէյրութի եւ Երեւանի մէջ, համացանցային «թուային հետքերու» եւ մեծ տուեալներու (Big Data) վերլուծութիւն, համեմատական ուսումնասիրութիւններ այլ սփիւռքներու հետ, եւ շերտաւորուած բանաւոր պատմութիւններ։ Սա արդէն 21-րդ դարու սոցիոլոգիայի լեզուն է։ Հին շրջանին հետազօտողը կը նստէր մէկ քաղաքի արխիւին մէջ եւ կը գրէր տեղական տարեգրութիւն, մինչդեռ այսօր մենք կրնանք աշխարհագրական տեղեկատուական համակարգերով (GIS) տեսնել, թէ ինչպէ՛ս գաղթականութեան հոսքերը, լեզուի կորուստն ու տնտեսական կապերը կը տեղաշարժուին մայրցամաքէ մայրցամաք»։

Նարեկ Յովհաննիսեանը կը յիշեցնէ նաեւ Հայաստանի անկախացումէն ետք կատարուած քայլերը. «Եւ չմոռնանք 1991-ի շրջադարձը, երբ Հայաստանի անկախութիւնը Սփիւռքի ուսումնասիրութիւնը յուշագրութենէն տեղափոխեց պետական ու համալսարանական ծրագիրներու հարթակ։ Աշխատասիրութիւնը շատ ճիշդ կը նկատէ, որ Արեւմուտքի մէջ մշակուած տեսական գործիքներն ու Հայաստանի գիտական ներուժը պէտք է միանան՝ կազմելով երկկողմանի շրջանառութիւն, ուր

Հայաստանը միայն «ուսումնասիրութեան առարկայ» չէ, այլ նաեւ հետազօտական հիմնական կեդրոն»։

Ոսկեայ Վանդակի Առեղծուածը, Կրթական Ցեղաշրջումը եւ Արեւմտահայերէնի Պատնէշը

Զրոյցը կամաց-կամաց կ’անցնի տեսական բարձունքներէն դէպի կենդանի համայնքներու եւ պատմական ժառանգութեան առօրեայ։ Գահիրէէն միացած Սոնա Թաշճեանը, որու ձայնին մէջ կը զգացուի Նեղոսի ափերուն դարերով ապրած համայնքի մը պատմական յիշողութիւնը, կ’առնէ խօսքը. «Երբ կը կարդայի աշխատասիրութեան դաշտային վերլուծութիւնները, յատկապէս ուշադրութիւնս գրաւեցին Եգիպտոսի մեր հնագոյն սրբավայրերուն եւ պատմական յուշարձաններուն վերաբերող բաժինները։ Եգիպտոսի մէջ մեր ներկայութիւնը կը հասնի Ֆաթիմեան դարաշրջան՝ 10-րդ դարու Վատի էլ-Նաթրունի Տէյր էլ-Արմանի վանքէն եւ Հին Գահիրէի Մար Մինա պատմական գերեզմանատունէն մինչեւ 1906-ին ՀԲԸՄ-ի ծնունդը։ Բայց այսօր բոլոր սփիւռքեան համայնքներուն առջեւ ծառացած է նոր սերունդի ինքնութեան պահպանման եւ լեզուական նահանջի մարտահրաւէրը»։

Սոնան պահ մը կը լռէ, հայեացքը կը յառի սեղանին դրուած թերթերուն եւ ապա կը շարունակէ աւելի լուրջ, ախտորոշիչ ձայնով. «Աշխատասիրութիւնը կը բացայայտէ ընդհանուր սփիւռքեան առեղծուած մը՝ նիւթական ապահովութենէ ծնած բացասականութիւնը՝ երբ համայնքի անդամը կը դադրի մշակոյթ ստեղծող քաղաքացի ըլլալէ եւ կը դառնայ ժառանգութեան բացասականօրէն սպառող, արեւմտահայերէնի խորքային իմացութիւնն ու գրական ճաշակը կը մարին, խառն ամուսնութիւնները կ’աճին, իսկ հարուստ դասակարգը յաճախ կը քաշուի մէկդի։ Այդպէս կը խզուի սերունդներու միջեւ ստեղծագործական պայմանագիրը»։

Լոս Անճելըսէն Տիգրան Մինասեանը կը շարունակէ միտքը՝ ձեռքի շարժումով ընդգծելով համեմատութիւնը. «Սոնա՛, Քալիֆորնիոյ մէջ ալ պատկերը նոյնն է։ Ամերիկեան բարեկեցութիւնն ու բազմամշակութային միջավայրը կը ծնին «խորհրդանշական հայութիւն», երբ ինքնութիւնը գործնական կենցաղէն կը վերածուի սոսկ զգացական վերաբերմունքի։ Այսօր ԵՈՒՆԵՍՔՕ-ն արեւմտահայերէնը արդէն ներառած է վտանգուած լեզուներու ցանկին մէջ։ Շաբաթօրեայ դպրոցներու քերականական չոր վարժութիւնները եւ հարկադրական անգիրները չեն խօսիր թուային սերունդի սրտին հետ։ Աշխատասիրութեան առաջարկած «Ինքնութեան Մեկուսացման Ռազմավարութիւնը»՝ միջազգային բարձրորակ կրթութեան կողքին պարտադիր եւ անձեռնմխելի պահել արեւմտահայերէնի, գրականութեան եւ

պատմութեան դասաժամերը, կրնայ փրկել մեր դպրոցները Լոս Անճելըսի կամ Փարիզի մէջ»։

Սոնա Թաշճեանը գլխով կը հաստատէ՝ լրացնելով միտքը. «Այո՛, Տիգրան։ Համաշխարհայնացումը պէտք է ծառայեցնել ազգային ինքնութեան պահպանման։ Աշխատասիրութիւնը ասոր վրայ կ’աւելցնէ նաեւ «փոխադարձ գործողութեան» գաղափարը. համայնքէն կրթաթոշակ ստացող ուսանողը պէտք է պարտաւորուի ծառայել համայնքին՝ արեւմտահայերէն դասաւանդելով, երիտասարդական խումբեր ղեկավարելով կամ արխիւներ թուայնացնելով»։

Տիգրան Մինասեանը կը հիանայ այդ մտքով եւ կ’աւելցնէ. «Այդ «փոխադարձ գործողութեան» սկզբունքը կրնայ յեղափոխել մեր համալսարանական կրթաթոշակներու համակարգը Ամերիկայի մէջ։ Այսօր սփիւռքահայ բարերարները միլիոնաւոր տոլարներ կը բաժնեն ուսանողներուն՝ առանց որեւէ համայնքային պարտաւորութեան։ Եթէ իւրաքանչիւր կրթաթոշակառու տարեկան գոնէ հարիւր ժամ տրամադրէ հայկական արխիւներու թուայնացման կամ երիտասարդական ծրագիրներու, մենք կը վերականգնենք պատասխանատուութեան կապը սերունդներու միջեւ»։

Վահէ Քէշիշեանը մեղմօրէն կ’ընդհատէ՝ ձայնին մէջ պահելով հին բանասէրի խանդավառութիւնը, եւ տեսախցիկին մօտեցնելով Թէոդիկի հատորներու մասին իր նշումները. «Նայեցէ՛ք աշխատասիրութեան այն բաժնին, որ նուիրուած է Թէոդիկի «Ամէնուն Տարեցոյց»-ի 18 հատորներուն՝ 1907-էն 1929 թուականներուն։ Այդ հատորները մեր կորսուած եւ վերապրած աշխարհի ողջ շունչն են՝ նախաեղեռնեան Այնթապի ու Զմիւռնիոյ դպրոցներէն մինչեւ Հալէպի, Պէյրութի եւ Մարսէյլի որբանոցներն ու գաղթակայանները։ Անոնց թուայնացումը, անուններու եւ աշխարհագրական վայրերու քարտէզագրումը սրբազան գործ է։ Բայց եկէք չխաբուինք միայն համացանցային խաղերով ու յաւելուածներով։ Լեզուն կ’ապրի միայն այն ատեն, երբ ան կը դառնայ գիտութեան եւ մտածողութեան լեզու։ Եթէ մենք այսօր՝ Ստեփանակերտի հետ կապող այս սեղանին շուրջ, սփիւռքագիտութեան տեսութիւնները չկերտենք նաեւ արեւմտահայերէնով, այդ գիտութիւնը պիտի դառնայ անգլերէնով գրուած թանգարան մը, ուր մենք կը դիտենք մեր մշակոյթը ապակիի ետեւէն»։

Արմինէ Սարգսեան-Քլեր կ’աւելցնէ իր դիտարկումը՝ նայելով ապագայ սերունդներուն. «Իսկ ի՞նչ պիտի ընենք խառն ամուսնութիւններէն ծնած մեր երիտասարդներուն հետ, Վահէ՛։ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի չորրորդ-հինգերորդ

սերունդներուն մէջ անոնք արդէն վիճակագրական մեծամասնութիւն են։ Եթէ մեր համայնքները ըսեն՝ «կա՛մ վարժ հայերէն կը խօսիս, կա՛մ օտար ես», մենք մեր ձեռքով պիտի փակենք դռները հարիւր հազարաւոր երիտասարդներու առջեւ։ Սփիւռքագիտութիւնը պէտք է գտնէ կամուրջներ, որպէսզի հայերէն չխօսող, բայց հայկական արժէքներով ապրող երիտասարդը իրեն տան մէջ զգայ եւ ժամանակակից միջոցներով վերադառնայ լեզուին»։

Ստեփանակերտի դահլիճէն Անահիտ Բալայեանը գլխով կը հաստատէ՝ յիշելով Արցախի եւ Հայաստանի դպրոցներու փորձը. «Մեզի համար ալ Ստեփանակերտի մէջ արեւմտահայերէնը միայն սփիւռքեան բարբառ չէ, այլ մեր ազգային մտածողութեան կէսը։ Երբ արցախցի աշակերտը կը կարդայ Թէոդիկ կամ Զահրատ, ան կը հասկնայ, որ հայրենիքը միայն այս լեռները չեն, այլեւ այն խօսքը, որ ծնած է Կոստանդնուպոլսոյ, Պէյրութի եւ Գահիրէի մէջ։ Հայրենիքի կրթական համակարգը պէտք է պարտադիր դարձնէ արեւմտահայերէնի ուսուցումը, որպէսզի ազգի երկու թեւերը երբեք թարգմանիչի կարիք չունենան»։

Հին Աշխարհի Քարերը՝ Որպէս Ինքնութեան Ապահովագրութիւն

Սոնա Թաշճեանը թերթելով աշխատասիրութեան դաշտային նախագիծերը՝ կանգ կ’առնէ յատկապէս հնագիտական եւ մշակութային ժառանգութեան պահպանման հարցին վրայ. «Մեր զրոյցին մէջ շատ խօսեցանք թվային ապագայի մասին՝ նոյնիսկ այսօր այս տեսակապը ինքնին այդ ապագայի ապացոյցն է, բայց տեսէ՛ք, թէ աշխատասիրութիւնը ինչպէ՛ս կը կապէ հին քարերը ժամանակակից ինքնութեան հետ։ Եգիպտոսի մէջ՝ Վատի Էլ-Նաթրունի անապատին մէջ գտնուող 10-րդ դարու Տէյր Էլ-Արմանի վանքը կամ Հին Գահիրէի Մար Մինա պատմական գերեզմանատունը, ուր 15-րդ դարու հայ վաճառականներու ու քարտաշներու տապանաքարերուն վրայ գրաբար եւ արաբերէն արձանագրութիւններ կան, սոսկ հնագիտական նմուշներ չեն։ Անոնք կիրառական սփիւռքագիտութեան յենակէտեր են. երբ սփիւռքահայ երիտասարդը կը տեսնէ, որ իր նախնիները դարեր առաջ այդ երկրին մէջ տաճարներ ու առեւտրական ցանցեր կառուցած են, ան կը ձերբազատուի «պատահական գաղթականի» բարդոյթէն»։

Վահէ Քէշիշեանը յուզուած կը շարժի տեսախցիկին առջեւ. «Ճիշդ այդպէս է, Սոնա՛։ Երբ Պէյրութի, Հալէպի կամ Երուսաղէմի մեր հին արխիւներն ու եկեղեցական մատեանները կը վտանգուին պատերազմներէն ու տնտեսական փլուզումներէն, անոնց փրկութիւնը կը դառնայ ազգային անվտանգութեան հարց։ Աշխատասիրութեան մէջ առաջարկուած «Համաշխարհային Թուային Արխիւը», որ

պիտի միաւորէ եկեղեցական մատեանները, ակումբներու արձանագրութիւնները եւ վերապրողներու բանաւոր պատմութիւնները մէկ պաշտպանուած շտեմարանի մէջ, այսօրուան ամենահրատապ գործն է, քանի դեռ այդ թուղթերը չեն փոշիացած»։

Երեւանէն Նարեկ Յովհաննիսեանը կը յիշեցնէ նաեւ Արցախի վանքերն ու պատմական յուշարձանները՝ հայեացքը ուղղելով դէպի Ստեփանակերտի պատուհանը. «Այդ նոյն տրամաբանութիւնը կը գործէ նաեւ Արցախի մէջ։ Հայկական քարէ ժառանգութիւնը՝ Գանձասարէն մինչեւ Վանքասար եւ Տէյր էլ-Արման, մեր պատմական ներկայութեան անջնջելի կնիքն է։ Երբ սփիւռքագիտութիւնը կ’ուսումնասիրէ նիւթական ժառանգութիւնը, անիկա պարզապէս հնագիտութեամբ չի զբաղիր, այլ կը կառուցէ համազգային յիշողութեան ճարտարապետութիւնը»։

Նոր Սերունդի Ինքնութեան Որոնումները եւ Կիրառական Չափորոշիչները

Արմինէ Սարգսեան-Քլեր զրոյցը կը բերէ եւրոպական համալսարանական երիտասարդութեան փորձառութեան վրայ. «Այսօրուան երիտասարդը՝ Փարիզի, Լիոնի կամ Պրիւքսէլի մէջ, այլեւս մէկ տեղի մէջ սահմանափակուած գաղթական չէ։ Ան կ’ապրի բազմաշերտ «անդրտեղական» (multi-local) ինքնութեամբ՝ արձագանգելով նաեւ Փոլ Կիլրոյի «արմատներու եւ ուղիներու» (roots and routes) փիլիսոփայութեան, ուր ինքնութիւնը սառած անցեալ չէ, այլ անընդհատ ճամբորդող ու հարստացող շարժում։ Այդ երիտասարդը միաժամանակ կրնայ ըլլալ լիարժէք ֆրանսացի քաղաքացի, իր տեղական հայկական միութեան աշխոյժ անդամ եւ Հայաստանի տեխնոլոգիական զարգացման աջակից՝ առանց որ մէկ հաւատարմութիւնը վնասէ միւսին։ Աշխատասիրութեան մեծագոյն արժանիքներէն մէկը այն է, որ կը մերժէ հին վախերը՝ «երկատուած հաւատարմութեան» մասին, եւ ցոյց կու տայ, որ բազմաշերտ պատկանելիութիւնը 21-րդ դարու սփիւռքահայուն ուժն է, ոչ թէ տկարութիւնը»։

Մոսկուայի պատուհանէն Լեւոն Աւետիսեանը գլխով կ’ընդունի Արմինէի միտքը եւ կը յաւելէ. «Նոյնը կը տեսնենք նաեւ Ռուսաստանի նոր սերունդին մօտ, Արմինէ՛։ Մոսկուայի կամ Սեն Փեթերսպուրկի համալսարաններուն մէջ ուսանող հայ երիտասարդները յաճախ ռուսախօս են, բայց երբ հարցը կը հասնի շրջափակուած Արցախին կամ Հայաստանի անվտանգութեան, անոնց մէջ կ’արթննայ սերնդային յիշողութիւնը։ Աշխատասիրութիւնը շատ ճիշդ կը նկատէ, որ 1915-ի յիշողութիւնը նոյնիսկ չորրորդ կամ հինգերորդ սերունդի մօտ կը գործէ իբրեւ բարոյական պարտքի շարժիչ, որ երիտասարդներու մասնագիտական յաջողութիւնը կը ծառայեցնէ ազգային շահերու պաշտպանութեան»։

Տիգրան Մինասեանը կը վերցնէ սուրճի բաժակը եւ կ’անդրադառնայ աշխատասիրութեան կիրառական ցուցանիշներուն. «Եւ որպէսզի այս ամէնը չմնայ գեղեցիկ խօսքերու մակարդակին վրայ, ինձի շատ դուր եկան աշխատասիրութեան մէջ առաջարկուած չափման նոր միաւորները՝ «Համայնքի Ինքնաբաւութեան Միաւորը» եւ «Կառուցուածքային Սերնդային Տիպաբանութիւնները»։ Երբ մենք կրնանք թուերով ու քարտէզներով տեսնել, թէ որեւէ քաղաքի մէջ դպրոցներու, ակումբներու եւ մամուլի խտութիւնը որքանո՛վ կը դանդաղեցնէ ձուլումը, այդ պահուն սփիւռքագիտութիւնը կը դառնայ կանխատեսող ճշգրիտ գիտութիւն, որ կ’օգնէ համայնքային ղեկավարներուն ճիշդ ներդրումներ կատարել»։

Պետութիւն եւ Սփիւռք՝ Իշխանութեան Կիսո՞ւմ, Թէ՞ Հորիզոնական Ցանցեր

Ստեփանակերտի դահլիճի բաց պատուհանէն՝ հեռաւոր պողոտայէն լսուող զինուորական բեռնատարի մը խուլ շառաչը կ’անցնի նոյնիսկ խօսափողներուն մէջէն՝ պաստառին առջեւ նստածներուն յիշեցնելով շրջափակման ու սահմանային լարուածութեան սրացումը։ Անահիտ Բալայեան տաք թէյ կը լեցնէ իր բաժակին մէջ եւ զրոյցը կ’ուղղէ դէպի ամենազգայուն քաղաքական հանգոյցը. «Աշխատասիրութիւնը կը շեշտէ, որ չենք կրնար զոհաբերել Սփիւռքը յանուն պետութեան, ոչ ալ պետութիւնը՝ յանուն Սփիւռքի։ Բայց երբ կը կարդամ առաջարկուած «Ստուերային Ծերակոյտի»՝ Համաշխարհային Սփիւռքի Ապակեդրոնացուած Քոնկրեսի կամ այն պարտադիր խորհրդատուական մարմինի մասին, առանց որու Հայաստանի կառավարութիւնը իրաւունք չունենայ որոշում կայացնելու հայրենադարձութեան, երկքաղաքացիութեան կամ մշակութային ֆինանսաւորման հարցերով, կը մտածեմ՝ արդեօք ասիկա չի՞ կապեր ինքնիշխան պետութեան ձեռքերը, մանաւանդ երբ մեր երկիրն ու Արցախը կը կանգնին գոյաբանական ճգնաժամի շեմին եւ իւրաքանչիւր րոպէն կը պահանջէ արագ վճիռներ»։

Նարեկ Յովհաննիսեանը կը համաձայնի մասամբ՝ մատնացոյց ընելով Երեւանի իրականութիւնը. «Անահի՛տ, Երեւանի մէջ՝ յատկապէս Սփիւռքի նախարարութեան լուծարումէն ետք, մենք տեսանք, թէ որքան վտանգաւոր է, երբ իւրաքանչիւր կառավարութիւն Սփիւռքը կը դիտէ իր քաղաքական շահի տեսանկիւնէն՝ մերթ որպէս դրամատուն, մերթ որպէս զբօսաշրջիկներու աղբիւր, մերթ ալ որպէս լոպպիստ։ Գիտական խորհրդատուական խորհուրդը պէտք է՝ որպէսզի պետական որոշումները հիմնուին տուեալներու, ոչ թէ քմահաճոյքներու վրայ։ Բայց ես կը մերժեմ աշխատասիրութեան այն միտքը, որ գիտնականները նստին հիմնադրամներու գլուխը եւ «վաւերացում» շնորհեն կամ մերժեն դպրոցներուն ու միութիւններուն։ Գիտնականը պէտք է մնայ ազատ վերլուծաբան ու խորհրդատու, ոչ թէ դառնայ դրամաբաշխող

կոմիսար։ Երբ գիտութիւնը դրամ բաժնելու իշխանութիւն կը ստանայ, անիկա կը կորսնցնէ իր անկախութիւնը»։

Արմինէ Սարգսեան-Քլեր կ’աւելցնէ եւրոպական քաղաքական փորձառութիւնը. «Աւելին՝ ո՞վ պիտի ընտրէ այդ «Ստուերային Ծերակոյտի» անդամները։ Եթէ ընտրութիւնները կատարուին աւանդական կուսակցական կամ համայնքային ղեկավարութեան կողմէ, մենք պիտի վերարտադրենք նոյն հին բաժանումները, որոնց մասին աշխատասիրութիւնը կը խօսի 6.3 բաժնին մէջ։ Իսկ եթէ ընտրութիւնները ըլլան համացանցային հարթակով՝ պլոքչէյնի միջոցով, ինչպէս առաջարկուած է 8-րդ բաժնի առաջին կէտին մէջ, այդ պարագային ո՞վ պիտի որոշէ, թէ ո՛վ կը համարուի հայ եւ իրաւունք ունի քուէարկելու։ Այս հարցերը տակաւին շատ լուրջ տեսական եւ իրաւական մշակում կը պահանջեն»։

Տիգրան Մինասեանը կը ժպտայ եւ կ’առաջարկէ այլ հայեացք մը՝ բարձրացնելով աշխատասիրութեան վերջին գլուխներու թերթերը. «Ապագան ո՛չ պետական վերահսկողութեան մէջ է, ո՛չ ալ յետամնաց խորհուրդներու, այլ աշխատասիրութեան մէջ նկարագրուած հորիզոնական ցանցերուն մէջ, ինչպէս «Մանթաշեանց» գործարարներու ակումբն է՝ իր մասնաճիւղերով Երեւանէն մինչեւ Լոս Անճելըս, Մոսկուա, Տուպայ եւ Համպուրկ։ Անցած են այն օրերը, երբ սփիւռքահայը կը ղրկէր գումար՝ խաղահրապարակ շինելու համար եւ կը մոռնար։ «Ուղեղներու արտահոսքը» պէտք է դառնայ «ուղեղներու շրջանառութիւն»։ Սիլիքոնեան հովիտի հայ ճարտարագէտը պարտադիր չէ, որ իր ընտանիքով տեղափոխուի Երեւան կամ Ստեփանակերտ՝ օգտակար ըլլալու համար. ան կրնայ հեռավար խորհրդատուութեամբ, համատեղ տեխնոլոգիական ինքնապատրաստներով եւ երկկողմանի ներդրումներով Հայաստանը կապել համաշխարհային շուկաներուն։ Իսկ հայկական գիտական համալսարաններու մասնաճիւղերը Գահիրէի, Պէյրութի եւ Տուպայի մէջ կրնան Հայաստանը դարձնել տարածաշրջանային գիտական ու ճարտարագիտական կեդրոն»։

Մոսկուայէն Լեւոն Աւետիսեանը կը յիշեցնէ աշխատաւոր դասակարգը. «Տիգրա՛ն, գործարար ցանցերը հրաշալի են, բայց մի՛ մոռնաք Ռուսաստանի հարիւր հազարաւոր աշխատանքային հայ գաղթականութիւնը, որոնց պէտք է իրաւական պաշտպանութիւն եւ աշխատանքային արժանապատուութիւն, ոչ թէ հաճելի ակումբներ։ Եւ չմոռնանք, որ Հայաստանի ներքին վարչարարական խոչընդոտներն ու օրէնսդրական անորոշութիւնը յաճախ կը խրտչեցնեն սփիւռքահայ ներդրողը։ Եթէ սփիւռքագիտութիւնը չօգնէ մաքրելու այդ ներքին խցանումները Հայաստանի մէջ, որեւէ ցանց պիտի բախի նոյն պատին»։

Ցեղասպանութենէն Ծնած Մէ՞ր, Թէ՞ Առաջնահերթութիւններու Խիստ Սանդղակ

Զրոյցը կը հասնի իր ամենայուզական եւ փիլիսոփայական հանգրուանին։ Փարիզի պատուհանէն Արմինէ Սարգսեան-Քլեր հայեացքը կը դարձնէ դէպի Վահէ Քէշիշեանը եւ կը հարցնէ. «Աշխատասիրութեան մէջ կայ շատ համարձակ առաջարկ մը՝ «եռաչափ քաղաքացիութեան» օրինակով անցնիլ դասական ներքին ինքնապահպանումէն դէպի «համամարդկային մարդասիրութիւն»։ Առաջարկուած է, որ հայկական բարեգործական միութիւնները իրենց միջոցներու մէկ մասը ուղղեն հիւրընկալ երկիրներու ոչ-հայ կարիքաւորներուն՝ իբրեւ «Ցեղասպանութենէն ետք ծնած սիրոյ հակազդեցութիւն», որպէսզի ցոյց տանք, թէ ոճիրը չկրցաւ սպաննել մեր մարդասիրութիւնը։ Ի՞նչ կը մտածես ասոր մասին, Վահէ՛»։

Պէյրութէն Վահէ Քէշիշեանը խորը շունչ մը կը քաշէ. ձայնին մէջ կը զգացուի Մերձաւոր Արեւելքի ու Արցախի տագնապներու ծանրութիւնը, եւ տեսակապի բոլոր պատուհաններուն մէջ պահ մը կատարեալ լռութիւն կը տիրէ. «Արմինէ՛, երբ Մերձաւոր Արեւելքի աւանդական հայկական միջնաբերդերը կը ցնցուին պատերազմներէ ու տնտեսական փլուզումներէ, եւ համերաշխութիւնը կը կանգնի ծանր փորձութիւններու առջեւ՝ երբ Լիբանանի հայութիւնը տնտեսական խոր ճգնաժամի ու նաւահանգիստի աղէտի հետեւանքներու մէջ գոյատեւման պայքար կը մղէ, երբ Սուրիոյ հայութիւնը տակաւին կը բուժէ պատերազմի վէրքերը, իսկ Անահիտն ու մեր արցախցի քոյր-եղբայրները ինն ամիսէ ի վեր պաշարուած են ու սահմանին թշնամին կը կուտակէ զօրքեր, մեր սահմանափակ միջոցները «համամարդկային» նախագիծերու վրայ ցրուելը կրնայ հնչել վտանգաւոր իտէալիզմ։ Աշխարհի մէջ բարձր հռչակի հասած հայ արուեստագէտներն ու գործիչները իրենց համաշխարհային փառքը ծառայեցուցին Հայաստանին 1988-ի երկրաշարժէն ետք, բայց մենք նախ պէտք է պահենք մեր դպրոցներն ու հայրենիքի անվտանգութիւնը, որպէսզի կարենանք աշխարհին տալու բան ունենալ»։

Գահիրէէն Սոնա Թաշճեանը մեղմ ժպիտով կը փորձէ հաշտեցնել երկու տեսակէտները. «Երկուքը իրարու չեն հակասեր, Վահէ՛, եթէ իմաստութեամբ գործենք։ Ֆրանսացի փիլիսոփայ Էմանուէլ Լեւինասը կ’ըսէր, որ մարդկային բարոյականութիւնը կը ծնի «Ուրիշի» դէմքին առջեւ ստանձնած պատասխանատուութենէն։ Գահիրէի մէջ աշխատասիրութեան առաջարկած Հայոց Ցեղասպանութեան Յուշահամալիր-Թանգարանը պիտի պահպանէ Մուսա Լերան փրկուածներու յիշողութիւնը եւ փրկէ մեր ծերերու անձնական արխիւները, բայց միաժամանակ արաբերէն եւ անգլերէն ծրագիրներով եգիպտացիներուն պիտի պատմէ հայերու ներդրման մասին։ Այդպիսով մենք կը շահինք հիւրընկալ ժողովուրդին սիրտն

ու վստահութիւնը, ինչ որ ի վերջոյ կը դառնայ դիւանագիտական վահան նաեւ Հայաստանի համար։ Լիարժէք քաղաքացի ըլլալ հիւրընկալ երկրին մէջ եւ հաւատարիմ մնալ հայկական արմատներուն՝ իրարու չեն բացառեր, այլ կը հարստացնեն իրար»։

Տիգրան Մինասեանը կը հաւելէ իր դիտարկումը՝ կապելով այս մոտելը թուային դարաշրջանի հետ. «Եւ երբ ճգնաժամ կը պայթի՝ երկրաշարժ, պատերազմ կամ շրջափակում, այդ նոյն երկակի ինքնութիւն ունեցող սփիւռքահայերը ակնթարթօրէն կը դառնան անփոխարինելի դիւանագիտական ու տեղեկատուական բանակ։ Աշխատասիրութեան 5-րդ բաժինը շատ ճիշդ կը նկարագրէ, թէ ինչպէ՛ս համացանցային ցանցերը կը շրջանցեն դանդաղաշարժ դեսպանատունները, կը պայքարին թշնամական ապատեղեկատուութեան դէմ եւ օրերու ընթացքին միլիոնաւոր տոլարներ կը հաւաքեն բժշկական ու մարդասիրական օգնութեան համար։ Բայց հոս ալ կայ թուային յոգնածութեան եւ կիբեռ-յարձակումներու վտանգը, որուն դէմ պէտք է պատրաստուիլ գիտականօրէն»։

Աշնանային Երեկոյի Ամփոփումը. Գիտութիւնը՝ Որպէս Գոյատեւման Վահան

Ստեփանակերտի դահլիճին մէջ Անահիտ Բալայեանը կը ժպտայ՝ լսելով տեսապաստառէն հնչող այս բոլոր դիտարկումները, եւ կը նկատէ, թէ ինչպէս մայրցամաքներու միջեւ աստիճանաբար կը ձեւաւորուի ընդհանուր համաձայնութիւն մը. թէպէտ գիտնականներէն իւրաքանչիւրը կը նայի իր աշխարհագրական ու գիտական դիտակէտէն՝ մէկը Պէյրութի աւանդական ինքնավարութենէն, միւսը՝ Փարիզի համեմատական տեսութիւններէն, երրորդը՝ Լոս Անճելըսի նորարարական ցանցերէն կամ Գահիրէի հնագոյն վանական ու պատմական յուշարձաններու պահպանութենէն, բոլորն ալ կ’ընդունին, որ հայկական աշխարհի գոյատեւումը այլեւս չի կրնար յենիլ միայն բնազդային հայրենասիրութեան վրայ. անոր պէտք է գիտական ուղեցոյց։

Երեք Յենասիւներու Ինքնակառավարումը եւ Համայնքային Իշխանութեան Անտեսանելի Ճարտարապետութիւնը

Պէյրութի պատուհանէն Վահէ Քէշիշեանը մատը կը դնէ աշխատասիրութեան երկրորդ գլուխին վրայ, ուր կը բացատրուի, թէ ինչպէ՛ս հարիւր տարի շարունակ հայկական սփիւռքը գոյատեւած է առանց սեփական կառավարութեան։ «Այս բաժինը կ’արժէ կարդալ առանձին ուշադրութեամբ,- կ’ըսէ ան՝ հայեացքը ուղղելով Երեւանի պատուհանին մէջ նստած երիտասարդ ընկերաբան Նարեկին,- հեղինակը ցոյց կու տայ, որ մեր «անպետութիւն համակարգը» կը կանգնի երեք հզօր յենասիւներու վրայ՝

Հայ Եկեղեցին եւ աւանդական քաղաքական կուսակցութիւնները, որոնք կը կառավարեն համայնքային կալուածներն ու իրաւական ներկայացուցչութիւնը. դպրոցներն ու կրթական ցանցերը, որոնք կը պայքարին ձուլման դէմ. եւ համաշխարհային բարեգործական միութիւնները, որոնք կը գործեն իբրեւ փոխարինող ընկերային ապահովագրութեան նախարարութիւն»։

Արմինէ Սարգսեան-Քլեր թեթեւ ժպիտով կը միջամտէ՝ մատնանշելով այդ դասական եռանկիւնիին ներկայ ճգնաժամը. «Վահէ՛, այդ եռանկիւնին փայլուն կերպով աշխատեցաւ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ 20-րդ դարուն, երբ համայնքները կը խտանային փակ թաղամասերու մէջ։ Բայց այսօր՝ Զիկմունտ Պաումանի նկարագրած «հեղուկ արդիականութեան» (liquid modernity) դարաշրջանին, երբ երիտասարդը այլեւս կապուած չէ մէկ թաղամասի կամ ակումբի, ինչպէ՞ս պիտի գործէ այդ մեքենան։ Աշխատասիրութիւնն ալ կը խոստովանի, որ դասական ուղղահայեաց կառոյցները կը զիջին տեղը հորիզոնական, համացանցային ցանցերուն, որոնք ստեղծած են Եիւրկէն Հապերմասի «հանրային ոլորտի» նոր, անդրսահմանային տարբերակը՝ արագ բռնկելով ճգնաժամի պահուն, բայց դժուարութեամբ պահպանելով երկարաժամկէտ կարգապահութիւնը»։

Տիգրան Մինասեանը գլխով կ’ընդունի Արմինէի դիտարկումը եւ կ’աւելցնէ. «Ահա թէ ինչո՛ւ սփիւռքագիտութիւնը պէտք է ուսումնասիրէ այս երկու մոտելներու համադրումը։ Մեզի պէտք են հին կառոյցներու կայունութիւնն ու իրաւական փորձառութիւնը՝ միացած նոր սերունդի տեխնոլոգիական արագութեան։ Երբ համացանցային արշաւը կը միանայ ՀԲԸՄ-ի կամ Հայաստան Համահայկական Հիմնադրամի կազմակերպական ենթակառուցուածքին, այդ պահուն է, որ սփիւռքեան ուժը կը դառնայ անկասելի»։

Համաշխարհային Դասեր. Ինչո՞ւ Հայկական Փորձառութիւնը Կարեւոր Է Ամբողջ Մարդկութեան Համար

Անահիտ Բալայեանը նորէն կը թերթէ աշխատասիրութեան վերջին էջերը, ուր խօսք կ’երթայ այս գիտութեան համամարդկային նշանակութեան մասին, եւ հայեացքը կ’ուղղէ տեսապաստառին. «Ինծի յատկապէս տպաւորեց աշխատասիրութեան այն միտքը, որ հայկական սփիւռքագիտութիւնը միայն մեր ներքին ազգային գործը չէ։ Այսօր ամբողջ աշխարհը կը ցնցուի պատերազմներէ, բռնի տեղահանումներէ, կլիմայական գաղթերէ եւ սահմաններու փոփոխութիւններէ։ Հաննա Արենդթը իր աշխատութիւններուն մէջ ցոյց տուաւ, թէ ինչպէ՛ս քաղաքացիութենէն ու պետականութենէն զրկուած մարդը կը կորսնցնէ իր իրաւունքներու

պաշտպանութիւնը։ Հարիւր տարի առաջ հայ ժողովուրդը անցաւ այդ դժոխքէն, բայց չյանձնուեցաւ. ան ստեղծեց «անպետութիւն վերապրումի» ամբողջական ճարտարապետութիւն մը։ Մեր փորձառութիւնը՝ թէ ինչպէ՛ս կորսնցնելով ամէն ինչ, կարելի է վերակառուցել դպրոց, մամուլ, տնտեսական ցանց եւ հաւաքական յիշողութիւն, գիտական ուղեցոյց է աշխարհի բոլոր տեղահանուած ժողովուրդներուն համար»։

Լեւոն Աւետիսեանը Մոսկուայի պաստառէն կ’աւելցնէ իր համաձայնութիւնը. «Այո՛, Անահի՛տ։ Երբ մենք մեր ազգային ցաւն ու գոյատեւման փորձը կը վերածենք համաշխարհային գիտութեան, մենք դուրս կու գանք զոհի հոգեբանութենէն եւ կը դառնանք մարդկութեան գիտելիք պարգեւող ազգ։ Այդպէս՝ վտանգուած արեւմտահայերէնի փրկութեան մեր մեթոտները կը դառնան նախազգուշացնող գործիք աշխարհի միւս փոքր լեզուներուն համար, իսկ մեր անդրազգային լոպպինկի ու բարեգործութեան վերլուծութիւնները կը հարստացնեն միջազգային քաղաքագիտութիւնը»։

Սոնա Թաշճեանը մեղմ ժպիտով կ’աւելցնէ. «Եւ այդպիսով մեր համալսարանական ամպիոնները՝ Երեւանի, Լոս Անճելըսի, Փարիզի, Պէյրութի եւ Գահիրէի մէջ, պիտի գրաւեն ոչ միայն հայ ուսանողները, այլեւ օտար հետազօտողները, որոնք կ’ուզեն հասկնալ, թէ ինչպէ՛ս փոքրաթիւ, ցիրուցան ազգ մը կրցաւ յաղթել պատմութեան դատավճիռին»։

Արեւը կամաց-կամաց կը թեքուի Արցախի լեռներուն ետեւ՝ Ստեփանակերտի դահլիճը ներկելով ոսկեգոյն եւ ծիրանագոյն ստուերներով։ Երեւանէն Նարեկ Յովհաննիսեանը կը փակէ իր նոթատետրը եւ կ’ամփոփէ զրոյցը. «Այս աշխատասիրութիւնը մեզի կու տայ յստակ ճանապարհային քարտէզ՝ զգացական ճառերէն դէպի կիրառական գիտութիւն անցնելու համար։ Անոր առաջադրած եռափուլ ծրագիրը՝ տեսական հիմքերու ամրագրումը, միջազգային գիտական հանդէսի ստեղծումը եւ Երեւանի, Լոս Անճելըսի ու Փարիզի համալսարաններուն մէջ ամպիոններու հիմնադրումը, իրագործելի է, եթէ պահպանենք գիտնականի անկախութիւնը հովանաւորներու ճնշումներէն, խուսափինք ակադեմական մեկուսացումէն եւ խիստ գաղտնագրումով պաշտպանենք անկայուն երկիրներու մէջ ապրող հայերու անձնական տուեալները»։

Անահիտ Բալայեան ոտքի կ’ելլէ, կը մօտենայ բաց պատուհանին, ուրկէ կը փչէ երեկոյեան սառնաշունչ զովը, եւ իր եզրափակիչ խօսքը կ’ուղղէ տեսապաստառին վրայ համախմբուած բոլոր գործընկերներուն. «Սիրելի՛ բարեկամներ, մենք այսօր շրջափակուած Ստեփանակերտէն ապացուցեցինք քննարկուող աշխատասիրութեան

ամենակարեւոր ճշմարտութիւնը. «Սփիւռքը կը գոյատեւէ ոչ թէ անոր համար, թէ ուր կը գտնուին իր զաւակները քարտէզի վրայ, այլ անոր համար, թէ ինչպէս անոնք կ’որոշեն կազմակերպուիլ, յարմարիլ եւ միասին յիշել»։ Պէյրութէն, Գահիրէէն, Փարիզէն, Լոս Անճելըսէն, Մոսկուայէն եւ Երեւանէն պաշարման օղակը ճեղքելով Ստեփանակերտ հասած ձեր ձայները ցոյց կու տան, որ հայկական սփիւռքագիտութիւնը սոսկ թուղթի վրայ գրուած տեսութիւն չէ. անիկա մեր հաւաքական ինքնապաշտպանութեան վահանն է։ Թող խաղաղութիւն ըլլայ Արցախի եւ համայն հայութեան վրայ»։

> *Պատմական յիշատակարան.— Սոյն երեւակայական առցանց գրոյցի պատմական հենքին համաձայն՝ Լաչինի միջանցքի իննամսեայ ծանր շրջափակումէ ետք, 2023 թուականի Սեպտեմբերի 19-ին Ստեփանակերտը եւ Արցախի Հանրապետութիւնը ենթարկուեցան լայնածաւալ հրթիռակոծութեան եւ ռազմական յարձակման, որուն յաջորդեց Արցախի ամբողջ հայ բնակչութեան համատարած բռնի տեղահանումն ու վերջնական տարհանումը (2023 թուականի Մեպտեմբերի 24–30)։ Այդ ճակատագրական օրերուն՝ քննարկման ընթացքին արծարծուած «ճգնաժամային արագ արձագանգման թուային ցանցերը», «սերնդային տրավմայի ու դիմադրողականութեան» եւ «Անպետութիւն Ուժի» տեսական մոտելները անմիջապէս վերածուեցան համահայկական կենդանի իրականութեան։*

Ժիրայր Շուշանեան